

Pitała, Ewelina

Śladami aniołów

Etnolingwistyka 23, 268-274

2011

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach
dozwolonego użytku.

resek jest dokładnie ten sam – to „inni-obcy”. Co więcej, obraz (zestaw cech) owych „innych-obcych” praktycznie nie uległ zmianie. Z dawnego wizerunku, na który składały się przede wszystkim głupota, odmiennosc językowa, religijna i obyczajowa, a także ubóstwo, chytrych, upór, grubiaństwo, nikczemność, brzydota, bezbożność, lenistwo, niezaradność oraz zacofanie, zniknęły właściwie tylko komponenty religijne, choć i to nie zawsze (np. dowcipy o Arabach). Jak pisze autorka, „nowe [...] są właściwie wyłącznie nazwy własne”, stąd też jak najbardziej uzasadniony wniosek, że „»dziedziczmy« nie tyle niechęć do danej wspólnoty, co niechęć do innych w ogóle. Uczucie jest stałe, zmienia się, w zależności od okoliczności, jedynie jego przedmiot” (s. 174). To niewątpliwie słuszne stwierdzenie należałoby może uzupełnić uwagą, że zestaw owych „innych” również nie zmienił się aż tak bardzo, jeśli wziąć pod uwagę szersze kategorie, do jakich należą. Podobnie jak XIX-wieczni chłopi śmiejemy się głównie z „innych” pod względem etnicznym (Rosjanie, Niemcy, Rumuni, Żydzi, Chińczycy,

górale), płciowym (blondynki, teściowa, baba u lekarza) oraz zawodowym (przedstawiciele „dziwnych” zawodów, np. księża, informatycy, politycy).

Okazuje się więc, że mimo odmiennych realiów życiowych i kanonów estetycznych, które sprawiają, iż ludowe humoreski najczęściej już nas dzisiaj nie śmieszają, we współczesnym obiegu folklorystycznym funkcjonuje spora grupa dowcipów bazujących na zadziwiająco „archaicznym” strukturach myślowych. Dlatego też wydaje się, że książka Luizy Podziewskiej może być potraktowana nie tylko jako cenna monografia „martwego” gatunku prozy ludowej, ale także jako przyczynek oraz impuls do badań nad współczesnymi kawałami, które nie doczekały się jeszcze na polskim gruncie całościowego opracowania monograficznego; istniejące na ten temat większe prace (Danuty Buttler, Sławomira Kmiecika, Doroty Brzozowskiej) zawierają jedynie cząstkowe ujęcia interesującego nas nurtu twórczości komicznej.

Piotr Grochowski

ŚLADAMI ANIOŁÓW

Anioł w literaturze i w kulturze, t. 1, red. Jolanta Ługowska, Jacek Skawiński, Wrocław: Wyd. „Atut”, 2004, 492 s.; t. 2, red. Jolanta Ługowska, Wrocław: Wyd. „Atut”, 2005, 624 s.; t. 3, red. Jolanta Ługowska, Wrocław: Wyd. „Atut”, 2006, 568 s.

W ostatnich latach tematem aniołów poważnie zainteresowali się polscy humaniści. Obszerna monografia – *Anioł w literaturze i w kulturze*, która ukazała się pod redakcją Jolanty Ługowskiej (t. 1–3) i Jacka Skawińskiego (t. 1) przynosi materiały z ogólnopolskiej interdyscyplinarnej konferencji *Anioł w literaturze i w kulturze*, zorganizowanej przez Instytut Filologii Polskiej Uniwersytetu Wrocławskiego w latach 2003–2005 w Karpaczu i w Polanicy

Zdroju. Do tomu pokonferencyjnego materiały złożyli przedstawiciele różnych dyscyplin: teolodzy, teoretycy kultury, literaturoznawcy, językoznawcy, historycy sztuki, folklorysty, etnolodzy, zainteresowani motywem anioła w kulturze elitarnej, popularnej i ludowej. Całość jest bardzo obszerna, składa się z trzech tomów: tom pierwszy liczy 492 strony i zawiera 45 artykułów, tom drugi – 624 strony i 53 artykuły, a tom trzeci – 568 stron i 49 artykułów. Każdy z tomów, wzbogacony ilustracjami, został poprzedzony wstępem z prezentacją jego zawartości. Konsekwentnie we wszystkich trzech tomach istnieje podział na 8 części, które prezentują problematykę anielską: 1) w ujęciu teologicznym, 2) filozoficznym, 3) w literaturze polskiej i obcej, 4) w kulturze dziecięcej, 5) w kulturze popularnej, 6) w sztuce i muzyce, 7) w kulturze ludowej, 8) w ujęciu lingwistycznym. Zdecydowanie najbardziej rozbudowane części poświęcono literaturze.

W części **teologicznej** znalazły się artykuły o. Franciszka M. Rosińskiego i o. Mieczysława C. Paczkowskiego na temat źródeł angelologii, tj. Biblii i pism ojców Kościoła. Ojciec Rosiński przedstawił koncepcję aniołów w Starym i Nowym Testamencie oraz w apokryfach, jednocześnie próbując odpowiedzieć na pytanie o to, czy aktualny wizerunek anioła odpowiada archetypowi biblijnemu. Porównał anioła do innych starotestamentowych duchów, wskazał, że anioły to duchy potężne, zaprezentował „typologię” aniołów, scharakteryzował anioły Nowego Testamentu i pokazał ich rolę w historii zbawienia, a także przedstawił wątki angelologiczne w apokryficznych ewangeliach, dziejach apostołskich oraz apokalipsie i wyjaśni, na ile te teksty są wiarygodnym źródłem wiedzy o aniołach. Ojciec Paczkowski zwrócił uwagę na obecność aniołów w patrystyce – ukazał motywy aniołów funkcjonujące w starożytnej literaturze chrześcijańskiej (II–IV wiek), przedstawił judeochrześcijańskie podstawy angelologii, działanie Boga za pośrednictwem aniołów, linię rozwoju angelologii we wczesnym chrześcijaństwie oraz wielokierunkową ewolucję chrześcijańskiej refleksji o aniołach. W kolejnym swoim tekście zajął się interpretacją drabiny ze snu Jakuba, przedstawiając ujęcie judaistyczne i starochrześcijańskie. Trzeci z kolei referat poświęcił tematowi budzącemu szczególnie ogromnie zainteresowanie, a mianowicie – wstąpieniu istoty ludzkiej w sfery niebiańskie. Do omówienia tego tematu i skonfrontowania go z wiarą chrześcijan, o. Paczkowski wykorzystał przykład Henocha-Metatrona. Marcin Wodziński przedstawiał argumenty za i przeciw istnieniu chasydzkich aniołów, a Agnieszka Jagodzińska (*Bóg, anioł, smok. Wj 4,24–26 w tradycji judaistycznej*) rozważała problem figuralności w sztuce żydowskiej na podstawie fragmentu Księgi Wyjścia. Magdalena Krzyżanowska ukazała kult aniołów w Kościele Etiopskim – poczynawszy od charakterystyki Kościoła Etiopskiego i tamtejszej angelologii, kończąc na wymienieniu sposobów oddawania czci aniołom. Do *Wielkiego zwierciadła przykładów* odwołał się Bogusław Bednarek, skupiając się przede wszystkim na funkcjach, jakie przypisuje się w nim aniołom. Autor zwrócił także uwagę,

iż dawne exempla o aniołach nie powinny być obecnie odczytywane ze śmiertelną powagą.

W części poświęconej **filozoficznemu ujęciu angelologii**, którą zawiera tylko tom trzeci, znalazło się 5 referatów. Stefania Lubańska (*Filozofowie o Aniołach*) przedstawiła postrzegania aniołów w filozofii oraz przez św. Augustyna. Aleksander Bańka ukazał istoty anielskie w świetle tomistycznej koncepcji bytu, a Katarzyna Marquardt zarysowała tę problematykę w nurcie fenomenologicznym. Filozoficzne koncepcje aniołów życia Williama Blake’a omówił w swojej pracy Andrzej Ostrowski. Oktawian Marmulewicz analizował walkę Jakuba z aniołem, unaoczniając związki między psychoanalizą, mitem i retoryką.

Najwięcej miejsca w tomie zajmuje **motyw anioła w literaturze**. Motywy anielskie w utworach średniowiecznych przedstawił Jacek Sokolski. Dariusz Dybek zaprezentował wizerunki sarmackich aniołów z dorobku literackiego Mikołaja Reja i Wacława Potockiego, wskazując na pochodzenie aniołów, ich hierarchię, wygląd i zadania. W tomie drugim także znalazła się praca tego samego autora na temat postaci anioła w *Tobiaszu wyzwolonym* S. H. Lubomirskiego. O anielskich metamorfozach na podstawie *Poemy Piasta Dantyszka herbu Leliwa o piekle* Juliusza Słowackiego napisała Magdalena Bąk. Ewa Grzęda, która prezentowała referaty na wszystkich konferencjach, podjęła problematykę związaną z estetyką i funkcją motywu romantycznego anioła losu Polski, omówiła „przestrzenie anielskich objawień” w utworach Juliusza Słowackiego i wiersz *Angelus w Fontainebleau*. Dorota Szagun, która również skupiła się na romantyzmie – opisała motyw anioła i istotę anielskości w poezji Kornela Ujejskiego i Cypriana Norwida, akcentując posłanniczą i opiekuńczą funkcję anioła. Topos anioła w twórczości Adama Asnyka omówiła Dorota Kulczycka. Marek Kurkiewicz zajął się motywem aniołów w młodopolskiej poezji i w poezji II wojny światowej. Agnieszka Grzelak próbowała odpowiedzieć na pytanie *Gdzie mieszka anioł Bolesława Leśmiana*. Ślady obecności anioła w poezji Leśmiana prześledził też Oktawian Marmulewicz. Anioły w twórczości Konstantego Ildefonsa Gałczyńskiego scharak-

teryzował Krzysztof Biliński, a aniołami pojawiającymi się na poziomie dwóch fikcji – literackiej i psychotycznej w *Szpitalu przemienienia* Lema, *Obłądzenie* Krzysztonia i *Pod mocnym aniołem* Pilcha zajęła się Agnieszka Urbańska. Marzena Lizurej opisała archaniołów Michała, Gabriela, Rafała i Uriela z powieści Olgi Tokarczuk *Prawiek i inne czasy*. Małgorzata Łoboz ukazała żydowskie wizerunki anioła i ich literackie reinterpretacje. Postać anioła w dramacie omówił Mariusz Bartosiak, a Anna Majkiewicz poświęciła swój szkic funkcji anioła w literaturze współczesnej. O postawach religijnych w dobie oświecenia i „zapotrzebowaniu na anioły” współczesnych ludzi pisał Marcin Cieński. Motywem anioła przydrożnego i uwodzącego zajęła się Magdalena Jonca – odwołała się m.in. do twórczości Lenartowicza, Słowackiego, Norwida i dzieł malarskich. Archanioły i „dusze błędne” z cyklu prozy Artura Górskiego zaprezentowała Anna Kiezuń. Barbara Olech przybliżyła niezbyt znaną twórczość Marii Grossek-Koryckiej, skupiając się na „aniela wojującym”. Elementy obrazowania prerafaelskiego – postaci widmowe w poezji Młodej Polski scharakteryzowała Justyna Bajda. Maria Tarnogórska zajęła się przyczynkiem do teorii futurystycznej groteski, bazując na motywie „anielskiego chama” z utworu Anatola Sterna oraz opowiadaniu Aleksandra Wata *Bezrobotny Lucyfer*. Cel istnienia niebiańskich postaćników z wysokiej półniny w wierzeniach spisanych przez Stanisława Vincenza próbowała określić Justyna Kępińska. W innym swoim tekście ta sama autorka opisała także mistyczną więź między Vincenzem a jego duchowym przewodnikiem – Dantem Alighierim, zwracając przy tym szczególną uwagę na motyw anioła jako rajskiego motyla w ich twórczości. Urszula Chęcińska poświęciła dwa artykuły dziełom Joanny Kulmowej, w którym ukazała seraficzne niebo i „strumieńskie wędrowanie” aniołów. Anna Klepaczko przedstawiła wyobrażenia religijne, kulturowe, antropomorficzne i personifikacje oraz wyobrażenia o świecie pośrednim i niewyobrażalne przestrzenie świetliste wiążące się z motywem anioła i diabła w twórczości Julii Hartwig. Dagmara Oleksy zestawiała angelologię Herberta z angelologią katolicką,

a Dominika Dworakowska-Marinow – odwołując się do jego poezji – pokazała, iż ma on ambiwalentny stosunek do „srebrnych i skrzydlatych”. Marek Pustowaruk omówił motywy angeliczne w fantasy na przykładzie prozy Wita Szostaka. Wojciech Koryciński przedstawił figurę anioła w liryce polskiej po 1945 roku w kontekście pokoleniowych strategii programowych. Anastazja Seul zaprezentowała kreację aniołów w polskich powieściach biblijnych Romana Brandstaettera, Jana Dobraczyńskiego, Ewy Ferenc i ks. Mieczysława Małińskiego, eksponując wizerunek człowieka – anielskiego rozmówcy i ukazując anioła jako reprezentanta świata nadprzyrodzonego oraz jego posłannictwo. Przywołując przykładowe sceny z aniołami z powieści wyżej wymienionych autorów, Seul dowiodła, iż w tych biblijnych powieściach możliwe jest istnienie angelologii literackiej, gdyż autorzy nie odchodzą od biblijnego paradygmatu anioła, ale językiem artystycznym przekazują treści teologiczne. Monika Kulesza przedstawiła więzi osobowe człowieka w III części *Dziadów* Adama Mickiewicza, wykorzystując do tego reguły Ignacego Loyoli. Anioły pozytywistów, co wydawałoby się sprzeczne z kodeksem światopoglądowym epoki, pokazała Aneta Mazur (*Anioły pozytywistów?*).

W każdym z tomów można odnaleźć przynajmniej po kilka artykułów dotyczących **literatury powszechnej**. Marek Pustowaruk swój tekst poświęcił motywom angelicznym w twórczości J. R. R. Tolkiena, a Marek Osiewicz – trzem bytom: człowiekowi, aniołowi i Bogu w *Mrocznych materiałach* Philipa Pullmana. *Mrocznymi materiałami* zajęła się także Agnieszka Kozłowska, która ukazała religię z podciętymi skrzydłami i rolę, jaką odgrywają anioły upadłe i fałszywi bogowie. Diabelską anielskość jako metaforę kondycji ludzkiej w *Szatańskich wersetach* Salmana Rushdiego zaprezentowała Justyna Deszcz. Nad analogiczną drogą życia bohatera z *Ognistego anioła* Walerija Briusowa zastanawiała się Anna Klepaczko, natomiast Karolina Augustyniak opisała kreację aniołów w tekstach kultury arabskiej i perskiej. Dobrosława Grzybowska-Lewicka zaprezentowała sposoby obrazowania „ksenofanii” jako

angelofanii na przykładzie *Trylogii międzyplamnetarnej* C.S. Lewisa oraz epifanie twarzy w odwołaniu do powieści Josteina Gaardera i Doroty Terakowskiej. Bezskrzydłego anioła z utworów Bo Carpelana opisała Monika Pomirska, a Marek Osiewicz przedstawił ślady aniołów w cyklu *Kwartet czasu* Madeleine L'Engle. Z kolei Izabela Grad zajęła się ekranizacjami tragedii Szekspira, skupiając się na duchu ojca Hamleta i retorycznych aniołach. Agnieszka Kuniczuk-Trzciniowicz opisała anioła i człowieka z powieści Franka E. Perettiego jako współtowarzyszy broni, zaś walory terapeutyczne książki *Nostalgia anioła* A. Sebold omówiła Elżbieta Więckowska.

W zbiorze nie zabrakło opracowań poświęconych motywom aniołów **w piśmiennictwie i literaturze dla dzieci**. Z tego zakresu trzykrotnie referaty na konferencjach prezentowali: Gertruda Skotnicka, Bożena Olszewska, Dorota Wójciewowska, Ryszard Waksmund. Skotnicka doszukiwała się drugiego dna w powieści Doroty Terakowskiej *Tam gdzie spadają Anioły*. Rozpatrzyła ten problem w kategoriach realizmu i mimesis, w warstwie mitycznej i parabolicznej oraz od strony symbolu i alegorii. W tekście *Postacie aniołów i ich funkcje w książkach dla dzieci* przedstawiła także postacie aniołów i ich funkcje w książkach dla dzieci, wyróżniając funkcje: ideową, dydaktyczną, estetyczną, ludyczną i terapeutyczną, zaś na ostatniej konferencji scharakteryzowała baśniowy świat demonologii kaszubskiej. Bożena Olszewska analizie poddała postać aniołka w czytankach dla najmłodszych, zbiorze wierszy Tadeusza Rucińskiego *Tak cicho wołam do swego Anioła* oraz twórczość Janiny Porazińskiej. Anielskie fantazje w pracach plastycznych dzieci oraz anioły w baśniach Hansa Christiana Andersena przedstawiła Wójciewowska. Również ona podjęła się antypedagogicznych rozważań, odwołując się m.in. do *Anioła Cezara*. Ryszard Waksmund opracował dwudziestowieczny, ciągle wydawany, periodyk dla dzieci – *Anioł Stróż*, ponadto ukazał anioła w dramacie i teatrze lalkowym oraz aniołki z rysunków i karyktur Jeana Effela. Motywy angelologiczne m.in. w twórczości Korczaka opisała Joanna Papuzińska, ta sama autorka odniosła się także do lekcji

Wielkiej Sowy z książki Marii Kędzierzyny. Literackie kreacje aniołów-dzieci zaprezentowała Magdalena Jonca. Redaktorka zbioru, Jolanta Ługowska, przedstawiła anioła w wierszach dla dzieci – od Stanisława Jachowicza do Wacława Oszajcy. Robert Piotrowski zajął się obrazkami z postaciami aniołów, Grzegorz Leszczyński ikoną w portrecie dziecka, a Alicja Baluch przedstawiła ujęcia angelologiczne w ilustracjach dla dzieci i młodzieży. Stereotyp anioła w dziewiętnastowiecznej poezji dla dzieci omówiła Alina Brzuska-Kępa, natomiast *Trylogię anielską* ks. Mieczysława Malińskiego przeanalizowała Alicja Mazan-Mazurkiewicz. Dominika Dworakowska-Marinow, która dokonała przeglądu lektur szkolnych, przedstawiła obraz anioła w kształceniu polonistycznym i zaproponowała zmiany w tymże kanonie. Krystyna Heska-Kwaśniewicz opisała aniołów stróżów – bohaterów z baśni *Kłopoty Kacperka górckiego skrzata* Zofii Kossak, natomiast Dorota Michałka skupiła uwagę na motywach anielskich w *Przygodach Okruszka* Antoniego Gawińskiego.

Kolejna część, dotycząca aniołów w kulturze popularnej, ukazuje **anioły w różnych ujęciach**. Kossakowska-Jarosz przedstawiła anielską kobietę w wariacie śląskim oraz stereotyp Górnoślązaczki w przestrzeni miasta, odnajdując w nim utraconą anielskość. Dobrosława Grzybowska scharakteryzowała najprzedejniejszych Książąt, czyli archaniołów we współczesnych tekstach kultury. Katarzyna Kaczor opisała ewolucję postaci aniołów i elfów we współczesnej kulturze popularnej, przedstawiła też „anioły wcale nieanielskie” z utworów Marii Lidii Kossakowskiej. Arkadiusz Lewicki ukazał filmowe obrazy anioła m.in. we *Wspaniałym życiu* czy *Aniele w Krakowie*, a Violetta Wróblewska dokonała charakterystyki toruńskiego anioła w historii i literaturze. Ponadto Jolanta Ługowska zaprezentowała obraz anioła w powiastce dla ludu, Anna Kasprzak – w tekstach polskich piosenek niereligijnych, Marta Pustowaruk – w krótkich narracyjnych formach fantastycznych. Z kolei Adam Mazurkiewicz ukazał degradację wizerunku anioła w kulturze popularnej, za podstawę biorąc literaturę fantasy. W ostatnim tomie znalazło się miej-

sce dla **anioła „popularnego”**: Katarzyna Kaczor przedstawiła zamieszanie w niebie, czyli anioły Neila Gaimana, reportażem radiowym zajęły się Kinga Klimczak, która opowiedziała o „wcieleniu” anioła Szemkela i jego powiązaniach z przemysłnictwem oraz Bogumiła Fiołek-Lubczyńska ukazująca portrety ludzi z „podciętymi skrzydłami”. Natomiast Joanna Wypych odwołała się do ezoteryki i opisała anielskie karty, zaś Elżbieta Pawłowska przejawy istnienia i sposoby oddziaływania aniołów na współczesnego człowieka.

Część poświęcona **aniołom w sztuce** również jest dość okazała, nie dziwi to ze względu na wysoką frekwencję motywów anielskich w rozmaitych dziełach sztuki. Marta Gutterwil opisała anioły w malarstwie przełomu XIX i XX wieku, a więc artystów takich, jak: O. Redon, G. Moreau, T. Niesiołowski, C. Rennie Macintosh, J. Mehofffer, M. Wrubel, F. Khnopff, J. Delville, W. D. de Nuncques, R. Magritte. Zauważyła, że anioły do dziś są inspiracją dla malarzy, tu podała za przykład dzieła M. Schapiro, T. Metcalfa i J. Charleswortha. Węższym zagadnieniem, a mianowicie ikonografią skrzydeł anielskich w malarstwie europejskim z perspektywy badań ornitologicznych, zajęła się Justyna Bajda. Odwołując się do Pseudo-Dionizego Areopagity podała ciekawe informacje jak chociażby to, iż serafiny mają po sześć skrzydeł, a cherubiny po cztery. Scharakteryzowała kształty anielskich skrzydeł, zaznaczając, że w dużej mierze zależą one od preferencji artysty i stylistyki epoki, oraz ich kolor, m.in. przypisując aniołom kierującym się uczuciami czerwień, a racjonalnym Cherubinom – barwę niebieską. W tekście opublikowanym w trzecim tomie skupiła się na aniołach i demonach Carlosa Schwabego, tzn. motywach i wątkach z baudelairowskich *Kwiatów zła*. Anioły w ikonografii syjonistycznej opisała Małgorzata Stolarska, uwypuklając zasługi Efraima Mojżesza Liliana, który jako jeden z pierwszych złamał biblijny zakaz przedstawiania i zaczął w pełni wykorzystywać środki plastyczne, by zobrazować żydowskie treści. Ewa Kubiak przedstawiła motyw anioła w sztuce andyjskiej Wicekrólestwa Peru, prezentując wizerunki autorstwa Mistrza z Calamarki i pochodzące ze szkoły w Collao czy też

różne typy ikonograficzne występujące w dekoracjach architektonicznych. Opisała także anielskie przedstawienia w licheńskim sanktuarium maryjnym, w tym organizację przestrzeni, elementy portalu głównego, inspiracje, które wpłynęły na kształt świątyni czy wszechobecność aniołów w wystroju wnętrza świątyni. Szkic sylwetki anioła śmierci w sztuce na przestrzeni różnych epok i w różnych kulturach opracowała Joanna Krawczyk. Katarzyna Kość charakteryzowała wrocławskie anioły cmentarne jako strażników grobów i opiekunów dusz zmarłych. Motywem aniołów cmentarnych w kontekście chrześcijańskiej nadziei zajął się Krzysztof Stefański. Ten sam autor w innym artykule opisał także postacie anielskie twórców ze Staglieno, uderzające realistycznym ujęciem i drobiazgowością w ukazywaniu strojów. Angelus – pomocnik, sługa i pocieszyciel świętych w sztuce średniowiecznej i renesansowej został omówiony przez Jowitę Jagłę. W innym tekście autorka zajęła się opisem czynności i działań archaniołów z terenu Ziemi Chełmińskiej, Pomorza Wschodniego, Warmii i Mazur. Lucyna Lubańska ukazała rolę aniołów w eucharystycznym wydarzeniu ukazany w ikonie Trójcy Świętej Andrzeja Rublowa i w malarstwie Jana Matejki jako opiekuna człowieka, przyjaciela świętych, czciociela i posłańca Boga oraz strażnika grobu Chrystusa. Krzysztof Kwaśniewicz skupił się na wizerunku *Chrystusa na skrzydłach Serafinów* autorstwa Stanisława Wyspiańskiego z kaplicy biskupów katowickich. Malarzkie wizje zmagani Jakuba z aniołem – ukazane przez Gustave’a Moreau, Odilona Redona, Gustave’a Dorego, Rembrandta van Rijna, Eugène Delacroix, Paula Gauguina i Jana Spyckalskiego – omówiła Julia Sowińska, zaś anioły Marca Chagalla przybliżyła Irmina Michalak. Anioły Chagalla zainteresowały także Eleonorę Jedlińską, która opisała Anioły Historii i Anioły Śmierci także z płócien Tadeusza Kantora, Eugenia Barby i Anzelma Kielera. Przemysleniami o rasie anielskiej podzieliła się Aneta Pawłowska, przyznając artystom postmodernistycznym prawo do różnicowania aniołów zgodnie z duchem czasu. Lidia Kwiatkowska-Frejlich eksplikowała symbolikę anioła pomiędzy dwoma księżycami. Piotr Gryglewski zestawiał dwa ob-

razy pt. *Św. Michał*, powstałe w różnym czasie, a jednak wzajemnie się uzupełniające – jeden pędzla J. Szmida, drugi J. Macocha.

Wśród autorów artykułów znaleźli się i tacy, których zainteresowała **anielska muzykalność**. Magdalena Broniecka uwypukliła anielskie wpływy w klasycznych utworach muzycznych. Agnieszka Urbańska próbowała rozszyfrować wymiar anielskiej tajemnicy w *Dekalogu* Krzysztofa Kieślowskiego analizując „para-anielską” postać milczącego świadka. Muzyczne angelologie w twórczości Wincentego Pola przedstawiła Małgorzata Łoboz, a Agnieszka Draus zinterpretowała postać archanioła Michała w cyklu operowym *Licht* Karlheinz Stockhausena.

Nie sposób mówić o aniołach nie odwołując się do przesyconej religią i magią **kultury ludowej**. Próby stworzenia portretu zbiorowego anioła ludowego podjęła się Elżbieta Berendt, eksponując jako główne zadanie anioła pośredniczenie między człowiekiem a Bogiem. Na mediacyjną rolę aniołów uwagę zwróciła także Anna Brzozowska-Krajka, która opisała ich strukturę w folklorze polskim. Ewa Serafin, bazując na wątkach z bajek religijnych omówiła uczynki anioła. Agnieszka Monies-Mizera opisała topos dziecka-anioła w polskim folklorze tradycyjnym. Violetta Wróblewska zaprezentowała postacie anioła i starca z bajek ludowych występujące w roli donatora. Obraz anioła w polskich pieśniach ludowych scharakteryzowała Anna Kaczan.

Każdy tom wieńczy część poświęcona **lingwistycznemu obrazowi anioła**. We wszystkich tomach znalazły się artykuły autorstwa Elżbiety Borysiak, która zajęła się tym tematem z punktu widzenia onomasty. Najpierw, wspólnie z Heleną Trochimiuk-Kwiecińską, opisały wizerunek anioła w herbach 21 miast polskich oraz zestawily 6 nazw ulic i placów miejskich, którym także patronują anioły. W innym tekście sama Borysiak przedstawiła imiona, nazwiska oraz nazwy miejscowe i terenowe motywowane bezpośrednio lub pośrednio archaniołskimi imionami oraz apelatywami *anioł*, *archanioł*, *cherubin*, *serafin*. W ostatnim artykule przedstawiła strukturę ideonimów z aniołami w literaturze, tytułach obrazów, utworach mu-

zycznych i co nader ciekawe, angelonimy konferencyjne, czyli ideonimy w referatach wygłoszonych na 3 konferencjach z cyklu *Anioł w literaturze i w kulturze* (ogółem 168 referatów). Językowy obraz anioła w Biblii Tysiąclecia ukazała Krystyna Herej-Szymańska, zwracając szczególną uwagę na nazwy aniołów, ich imiona, cechy i właściwości. Omówiła relacje między aniołami a Bogiem, Jezusem i ludźmi. W innym tekście (t. 3) zaprezentowała anioła-człowieka w bułgarskim języku literackim, tj. jego główne cechy oraz postacie, z jakimi jest utożsamiany. Jolanta i Roman Wróblewscy zaprezentowali wyniki ankiety, przeprowadzonej wśród dzieci i młodzieży na temat „kwestii anielskich”. Monika Janek podsumowała odpowiedź na pytanie – *Czy anioły są wśród nas?* Dorota Rękas pokazała anioły w modlitwach polskich z różnych czasów, dowodząc, iż dawniejsze modlitwy zwykle nie były kierowane bezpośrednio do aniołów – anioł pojawiał się w nich bowiem jako opiekun, towarzysz Maryi, zwiastun nowiny, zaś współcześnie jest bezpośrednim adresatem modlitw i występuje w różnych rolach, choćby nauczyciela-przewodnika, doradcy, brata-przyjaciela-towarzysza, strażnika porządku. Ważnego zadania podjął się w opracowaniu kończącym tom trzeci Herbert Oleschko, który z myślą o pasjonatach bytów duchowych, anielskich i diabelskich, stworzył ramowy interdyscyplinarny przewodnik bibliograficzny. Nacisk położył przede wszystkim na wydawnictwa polskojęzyczne, ale za najpoważniejsze opracowania angelologiczne uznał prace opublikowane w językach niemieckich, francuskim i włoskim. Piśmiennictwo o aniołach pogrupował na: modlitwy, jasełka, książki dla dzieci, literaturę piękną, sztuki plastyczne, spotkania z aniołami, krąg ezoteryczny, ogólne opracowania, Stary i Nowy Testament, zwoje z Qumran, apokryfy, patrystykę, scholastykę, inne wyznania chrześcijańskie, inne religie, metateksty i archetypy kulturowe. Z kolei piśmiennictwo o diabłach i demonach podzielił na: literaturę piękną, etnografię, ikonografię, opracowania teologiczne, opracowania specjalistyczne, profilaktykę duchową, publikacje satanistyczne, egzorcyzmy, refleksję filozoficzną. Do każdej z grup dołą-

czył adresy bibliograficzne pozycji, które dotyczą wskazanych tematów. Opracowanie zakończył rankingiem wydawców anielskich periodyków i książek.

Anioł w literaturze i kulturze jest najobszerniejszą publikacją na polskim rynku wydawniczym, podejmującą w sposób systematyczny motywy angelologiczne, pokazującą ich obecność w religii, literaturze i sztuce. Jasny,

klarowny język sprawia, iż wydawnictwo może być adresowane nie tylko do naukowców czy studentów, ale wszystkich, którzy pasjonują się „tematami anielskimi”. Wyrazy uznania należą się redaktorom za wysoką jakość opracowania tego – jak się okazało – współcześnie popularnego i wdzięcznego tematu.

Ewelina Pitala

NAZWY WŁASNE A PRZYSŁOWIA

Tomasz Szutkowski, *Jednostki paremiologiczne z komponentem antroponimicznym we współczesnym języku polskim i rosyjskim*, Szczecin: Volumina.pl Daniel Krzanowski, 2010, 335 s.

Omawiana monografia Tomasza Szutkowskiego ma charakter dwojaki: z jednej strony książka jest podsumowaniem różnych teorii, dotyczących zarówno nazw własnych, jak i paremii. Z drugiej strony praca zawiera własne teorie autora, dotyczące funkcjonowania antroponimów w jednostkach paremiologicznych. Przy pisaniu tej monografii autor korzystał z obszernej bazy materiałowej. Głównymi źródłami materiału były *Posłowicy ruskogo naroda* V. I. Dała i *Nowa księga przysłów i wyrażen przysłowiowych polskich* pod red. J. Krzyżanowskiego. Obiektem badań w tej monografii są jednostki paremiologiczne z komponentem antoponimicznym, które są przez autora traktowane jako jeden z podtypów jednostek frazeologicznych.

W części pierwszej pt. *Teoretyczne podstawy badania* autor przedstawia teoretyczne podstawy badań empirycznych dotyczących nazwy własnej jako jednostki języka naturalnego. Przytoczone są najważniejsze teorie, dotyczące znaków językowych oraz problemu zakresu pojęć *nomen proprium* – *nomen appellativum*. Przegląd najważniejszych poglądów na status językowy nazwy własnej autor kończy wymienieniem cech, przysługujących onimom:

1) nazwy własne są pełnoprawnymi jednostkami języka; 2) należą do nominatywnych, a nie do komunikatywnych jednostek języka; 3) specyfika nazw własnych jest dostrzegana zarówno na poziomie języka, jak i na poziomie mowy; 4) specyfika nazwy własnej obejmuje jej stronę strukturalno-językową oraz funkcjonalną; 5) w planie strukturalno-językowym specyfika nazwy własnej uwidacznia się przede wszystkim na poziomie semantyki, na poziomie gramatyki i morfologii jest mniej widoczna; 6) funkcjonalne podejście do nazwy własnej pozwala na ustalenie jej charakterystycznych funkcji językowych i społeczno-kulturowych.

Dalej autor przechodzi do rozpatrywania zagadnienia semantyki onimów, której specyfikę dostrzega przy porównaniu z semantyką apelatywów. Analiza konfrontatywna pokazuje, że onim posiada te same cechy znaczenia, co nazwa pospolita, ale te cechy tworzą inną hierarchię. Najważniejsze miejsce w tej hierarchii zajmuje tzw. treść onimiczna. Jest to charakterystyczny zasób informacji o oznaczanym obiekcie realnej rzeczywistości (sygnifikacie lub nominacie), który aktualizuje się w procesie komunikacji. Jak wskazuje autor, treść onimiczna w pewien sposób koresponduje ze znaczeniem leksykalnym onimu.

Fakultatywne konotatywne komponenty znaczenia *nomen proprium* określają i tworzą wtórną nominację onimiczną. W ten sposób nazwy własne uzyskują sens emotywno-obrazowej charakterystyki obiektu, włączając w swoją semantykę różne elementy oceniająco-pragmatyczne. Wykładnikiem tego procesu są odpowiednie środki morfologiczne, służące tworze-